

GÖTEBORGS UNIVERSITET
INST FÖR SOCIOLOGI OCH ARBETSVETENSKAP

Examensarbete för master

i sociologi med samhällsanalytisk inriktning, 30 hp

Olovlig frånvaro i skolan som problem och diskurs.

Rättigheter och skyldigheter i den samtida
utbildningspolitiken

Fanny Edenroth Cato

Handledare: Cecilia Hansen Lövstrand

VT-2012

Abstract

Title: Unauthorized absence in school as a problem and discourse. Rights and obligations in contemporary education policy

Author: Fanny Edenroth Cato

Supervisor: Cecilia Hansen Lövstrand

The purpose of this study is to examine the changes in law and other types of political regulation regarding unauthorized absence during the reformation of the Swedish school system in 2010. How was this "new" approach on unauthorized absence established; what made it possible and which view on "unauthorized absence" does it implicate? The study has a discourse analytic approach in which it examines central policy documents regarding the topic of inquiry. The study has found that the alliance-government's education policy on unauthorized absence is pervaded by one hegemonic discourse termed the mono-cultural disciplinary discourse. The delineation of the discourse order also reveals a subordinated counter discourse, the rights discourse. Each discourse holds a latent construction of the unauthorized absent pupils, "the guilty" and "the vulnerable", and among those who wish to get authorized absence, "the religious" and "the high-achievers." The hegemonic discourse reveals a liability shift. The transformation of the axiom "school responsibility" is a manifestation of a political shift to "advanced liberalism" here characterized by a responsabilization of the pupils and their guardians regarding unauthorized absence as a social problem. Furthermore, this study shows that the political struggle over financial aid in high school – which discloses the "new" view on unauthorized absence - is inextricably bound to the power struggle between the rights discourse and the mono-cultural disciplinary discourse.

Key words: truancy, unauthorized absence, education policy, discourse analysis.

Inledning

Den juridiska termen för skolk är ogiltig eller olovlig frånvaro¹ och betyder ”frånvaro utan giltigt skäl, dvs. annan frånvaro än anmäld sjukdom, befrielse från vissa inslag i utbildningen, i förväg anmält annat hinder eller beviljad ledighet är frånvaro utan giltigt skäl.”

(promemoria, *Olovlig frånvaro i skolan*, s. 3). Enligt Skolinspektionen (2001, s. 4) kan olovlig frånvaro beskrivas som ett utbrett problem på Sveriges skolor. Under 2000-talet har olovlig frånvaro blivit ett aktuellt ämne på den politiska dagordningen och lett till skärpt lagstiftning (Utbildningsdepartementet, 2008, 10 september; Folkpartiet, 2011, 11 maj). Men hur kommer det sig och vad innebär det nya och förändrade greppet om olovlig frånvaro?

Synen på skolans roll och ansvar har sett olika ut över tid. Under de tre senaste decennierna har stora förändringar skett som en konsekvens av kommunaliseringen och privatiseringen av skolan vid början av 1990-talet. Den svenska skolan har gått från att vara en av ”världens mest enhetliga och offentligt dominerande skolsystem” till att införa en friskolereform som möjliggjort etableringen av fristående skolor med offentlig finansiering (Blomqvist & Rothstein 2010, s. 164). Enligt Lindensjö & Lundgren har decentraliseringen lett till ökad målstyrning och valfrihet för elever och föräldrar, vilket i sin tur inneburit allt större olikheter mellan skolor (2002, s. 117). En konservativ och liberal politik har förändrat det skolpolitiska landskapet som under efterkrigstiden präglats av en socialdemokratisk hegemoni (Englund, 2004, s. 20). Under stora delar av 1900-talet har en starkt samhörighetsfostrande funktion med sitt ursprung i den socialdemokratiska välfärdsideologin varit rådande för att under 80-talet förskjutas mot en segregande funktion som sätter föräldrarätten framför den kollektiva demokratiprincipen (Englund, 2004, s. 16; Boman, 2002, s. 323-326). Under 1960- och 70-talet var det inom utbildningspolitiken centrala begreppet likvärdighet förknippat med jämlikhet, för att under 80- och 90-talet anknytas till valfrihet. I dag är likvärdighet allt mer en fråga om måluppfyllnad, kvalitetsgranskningar och ökad administrativ kontroll och styrning av skolan (Bergström, 1993, s. 180-183; Englund, 2008, s. 8; Liedman, 2011, s. 56-69; Lindensjö & Lundgren, 2002, s. 122).

Den olovliga frånvaron som problem och diskurs kan relateras till synen på disciplin och fostran i skolan genom tiderna. I retrospektiv framstår det nya sättet att förhålla sig till disciplinfrågor snarare som ”nygammalt”. De mediala debatter som ägde rum under 1940- och 50-talet beträffande agans vara och icke-vara i den svenska skolan går att spåra i den samtida alliansregeringens diskurser kring olovlig frånvaro och närvaroplikt. Den borgerliga

¹ Jag väljer att använda begreppet olovlig frånvaro för att det huvudsakligen används i empirin.

skolpolitiken under samma tid såg elevernas fostran som vårdnadshavares huvudansvar (B. Ohlsson & Swärd, 1994, s. 69-71; Lundahl, 1989, s. 150). Konstruktionen av ”problembarnet”, den odisciplinerade eleven, präglades av en moralorienterad diskurs och en fostransdiskurs (B. Ohlsson & Swärd, 1994, s. 44-45; Qvarsebo, 2006, s. 137).

De senaste åren har den olovliga frånvaron uppmärksammats i flera centrala dokument, bl.a. i *Den nya skollagen - för kunskap, valfrihet och trygghet* (2010:800).

Utbildningsminister Jan Björklund proklamerade i mars 2010: ”- Med den nya skollagen får vi en skola med högre kunskapskrav och bättre studiedisciplin.” (Utbildningsdepartementet, 2010, 23 mars). Regeringen har skärpt kraven på närvaro i skolan för alla elever i de olika skolformerna. Skolan måste numera rapportera in till målsman samma dag som eleven är olovligt frånvarande. Särskilda skäl för närvarobefrielse har ändrats till synnerliga skäl, d.v.s. man vill kräva att elever motiverar mycket starka skäl för att inte närvara i undervisningen (2010:800, 7 kap. 19 §). Ett förtydligande i skollagen gäller hemkommunens ansvar för att skolpliktiga elever deltar i undervisningen: när vårdnadshavaren inte sköter sina skyldigheter får hemkommunen vitesförelägga vårdnadshavaren² (2010:800, 7 kap., 23 §).

Efter beslutandet om den nya skollagen skickade regeringen ut ett förslag till förordningarna som kompletterar skollagen (2010:800). Syftet med promemorian *Olovlig frånvaro i skolan* (benämns härnäst som Olov.från.i.skol.) är att olovlig frånvaro ska synas i terminsbetyget. Förslaget fastställdes trots att flera statliga myndigheter framförde omfattande kritik mot det. Bl.a. hävdade Skolverket att skolorna kommer behöva ytterligare stöd om förslaget genomförs för att avgöra hur olovlig frånvaro ska definieras och tydliggöras (Remissyttrande, Skolverket, s. 2). Året därpå, hösten 2011 gick CSN ut med ett pressmeddelande (CSN, 2011, 22 november) om att praxis när skolor rapporterar in olovlig frånvaro förändras vid årsskiftet 2011/2012. Numera får skolor rapportera in olovlig frånvaro i ett tidigare skede än den 20 procentsgräns som tidigare gällde ”... om en elevs frånvaro utan giltig anledning uppgår till minst 20 procent av undervisningstiden, anses inte eleven vara heltidsstuderande.” (promemoria, Olov.från.i.skol., s. 23). Beslutet föranleds av ett överklagande från Överklagandenämnden för studiestöd (ÖKS) där gränsen kritiserats, och promemorians avisering om att rätten till studiehjälp vid olovlig frånvaro behöver ses över (a.a., s. 22). Det har bl.a. resulterat i kommittédirektivet *Modernisering av studiehjälpen och anpassning av studiestödet till nya studerandegrupper*³, som hävdar att studiehjälpen i princip

² Vitesföreläggningsen förekommer även i den gamla skollagen (1985:1100, kap. 10, 16 §) men i den nya skollagen lyfts den som central för hemkommunens ansvar i relation till de fristående skolorna, troligtvis p.g.a. den ökade omfattningen av dessa.

³ Utredningen om studiehjälpen utformning och mål förväntas vara klara senast i juni 2013.

sett likadan ut sedan man införde den i sin moderna form 1964 (a.a., s. 2). Detta implicerar att det inte skett några större förändringar i den politiska synen på olovlig frånvaro efter införandet av studiehjälpen fram tills på senare år.

Sammanfattningsvis har jag tagit upp ett axplock av de texter vilka är av betydelse för att studera det förändrade sättet att tala om och hantera olovlig frånvaro under 2000-talet. Syftet är att undersöka detta ”nygamla” sätt samt undersöka hur den senaste tidens förändringar i lagstiftning och regelverk blev möjliga att genomföra. Det görs med hjälp av ett diskursanalytiskt angreppssätt, där utgångspunkt tas i skollagspropositionen, promemorian och remissyttranden.

- a) Vilka diskurser framträder om olovlig frånvaro i skolan?
 - Vilken/vilka diskurser får genomslag i den nya lagstiftningen?
 - Hur ser diskursordningen ut, d.v.s. vilka diskurser förekommer och hur förhåller de sig till varandra?

- b) Hur konstrueras de olovligt frånvarande eleverna?

- c) Hur kan den förändrade lagstiftningen och regleringen på området förstås utifrån teorier om makt, disciplin och risk?

Metod, urval och teoretiska begrepp

Min ambition är att ringa in och kritiskt undersöka diskurser kring olovlig frånvaro i relation till senaste tidens förändringar. Jag har inspirerats av Taljas (1999) diskursanalytiska ansats, enligt vilken det första steget i en diskursanalys innebär att undersöka *inkonsistenser* i en enskild text, det vill säga de interna motsägelsefullheter som framträder. Jag undersöker vilken eller vilka inkonsistenser (inre motsägelser) som förekommer i enskilda texter samt i textmaterialet som helhet. Genom att både göra en fördjupad analys av separata texter och jämföra de sinsemellan undersöks hur samma begrepp och argument får olika innebörder beroende på kontext, exempelvis hur olika aktörer tillskriver och tillskrivs ansvar och skyldighet i relation till elevers frånvaro i skolan. Texterna som jag analyserar innehåller argument och påståenden kopplade till kunskapsfältet vilka fungerar som outtalade teorier eller premisser om tingens natur och ordning (Talja, 1999, s. 468). Argumenten legitimeras och stärks genom att de refererar till ”fakta” – därigenom konstrueras vad som är sant och riktigt. Även argument som är frånvarande eller ignoreras i texterna bidrar till enskilda

diskursers utformning, varför det som *inte* sägs kan behöva klargöras (Talja, 1999, s. 468). I det andra momentet analyserar jag *signifikanta mönster*, typer av återkommande förklaringar och beskrivningar av olovlig frånvaro och olovligt frånvarande elever. Genom att utforska vad de återkommande begreppen konnoterar, och vad som framställs som värdefullt, önskvärt och viktigt, kan jag klarlägga vilka antydningar och implikationer diskurserna framkallar (a.a., s. 469). Konstruktionen av de olovligt frånvarande eleverna studerar jag bl.a. genom att titta på hur binära oppositioner konstrueras i texterna, samt vilka implikationer konstruktionerna får (Franzén, 2000, s. 93). I steg tre undersöks de *utgångspunkter* och *antaganden* som diskurserna vilar på, mer precist människosyn och ideologiska förgivettaganden (Talja, 1999, s. 466). Avslutningsvis ringar jag in den *diskursordning*⁴ som uppstår när kunskapsfältets mest centrala diskurser har identifierats, hur diskurserna förhåller sig till varandra och vilka dominansförhållanden som råder. Att tolka textens ideologiska dimensioner innebär en analys av den *hegemoniska kampen*, d.v.s. strid eller förhandling mellan olika dominerande diskurser (Sahlin, 1999, s. 101). Hegemonisk blir en diskurs när den vid ett visst tillfälle har en privilegierad position i att definiera verkligheten (Thörn, 2004, s. 36).

Empirin är strategiskt utvald för att besvara frågeställningen och skapa ett omfång av texter vilka berör den samtida synen på olovlig frånvaro utifrån olika dominerande perspektiv. Min primära empiri består av valda delar ur propositionen för den nya skollagen *Den nya skollagen - för kunskap, valfrihet och trygghet* (prop. 2009/10:165, kap. 11 Skolplikt och rätt till utbildning: 11.3 Deltagande i utbildning, 11.4 Ansvar för att skolplikten fullgörs). I den offentliggjorda förslaget på hur man ska hantera den olovliga frånvaron, även kortare referat från remissinstanser återges. Prop. (2009/10:165) är central eftersom den redogör för sättet att tala om och hantera frånvaro på. För att avgränsa och enbart fokusera på ämnet används promemorian (Olov.från.i.skol.) som specifikt berör förslaget att olovlig frånvaro ska registreras i terminsbetyget samt remissyttranden vilka besvarar den. För att avgränsa diskurserna på kunskapsfältet har jag valt ut fem av skolans viktigaste statliga myndigheter som har olika perspektiv på olovlig frånvaro: Skolverket, Skolinspektionen, Diskrimineringsombudsmannen (DO), Barnombudsmannen (BO) och Centrala studiestödsnämnden (CSN)⁵.

För att undersöka intertextualiteten i texterna genomförs en bredare diskursiv kartläggning med hjälp av andra källor där centrala begrepp och argument påträffas

⁴ På ett kunskapsfält kan flera motstridiga diskurser existera samtidigt, de olika diskurserna bildar en diskursordning, d.v.s. summan av de diskurser som förekommer inom en social kontext (Winther Jörgensen & Philips, 2010, s. 76).

⁵ Cirka 70 remissinstanser besvarade promemorian, varav flertalet var kommuner.

upprepade gånger⁶ (Sahlin, 1999, s. 93; Winther Jørgensen & Philips, 2010, s. 77). Urvalet är de senaste texterna från Skolverket (2010) och Skolinspektionen (2011) som behandlar och utreder olovlig frånvaro i den svenska skolan. Implicit och explicit intertextualitet förekommer mellan skollagspropositionen (2009/10:165), promemorian (Olov.från.i.skol.) och en FoU-rapport från Stockholms stadsförvaltning (2004:1). Utbildningsminister Björklund refererar till rapporten vid pressträffen för förslaget om olovlig frånvaro i terminsbetygen (Letser, 2010, 2 augusti; Utbildningsdepartementet, 2010, 2 augusti). Studiehjälpsutredningen (SOU 2003:28), ett kommittédirektiv (Dir. 2011:122) samt 1964 års skollagsproposition (prop. 1964:138) används i syftet att förklara kampen om studiehjälpen. Enstaka pressmeddelanden och mediala citat från politiker används för att illustrera diskurser som tolkas i analysen av den övriga empirin.

Min vetenskapsteoretiska ansats innebär en socialkonstruktivistisk förståelse av sociala fenomen. Socialkonstruktivismens och diskursanalysens premisser är en kritisk inställning till förhärskande kunskaper, eftersom kunskap alltid produceras i en specifik historisk och kulturell kontext (Talja, 1999, s. 461). Materiella objekt och sociala praktiker får sin betydelse genom diskurserna⁷ om dem (Sahlin, 1999, s. 91, 101-102; Winther Jørgensen & Philips, 2010, s. 15-16, 150). Sociala praktiker har diskursiva konsekvenser och vice versa, det förekommer alltså ett dialektiskt förhållande mellan diskurs och social praktik.

Jag undersöker vad diskurserna reproducerar eller förändrar inom en avgränsad konkret praktik, nämligen den nya skollagstiftningen och dess reglering av olovlig frånvaro som problem (Winther Jørgensen & Philips, 2010, s.133). I studiet av betydelseutskrivningar, klassificeringar och hur kunskap konstrueras i texter om olovlig frånvaro förklarar jag hur diskurserna bidrar till produktion, reproduktion och transformation av dominansförhållanden (a.a., s. 79-80). Diskurserna har inflytande och potential att organisera samhällrelig/institutionella funktioner vilket gör att de får en central roll i maktutövande (Talja, 1999, s. 460, 474). Makt är inte en egenskap eller något en aktör innehar, makten är relationell och kontextuell eftersom den får sin produktiva och strategiska betydelse i specifika sammanhang (Foucault, 2004, s. 103-104). Där det finns makt finns det motstånd, därför är makten enligt Foucault ett "(...) växelspel av ojämlika och rörliga relationer (...)" som inte är absoluta och hierarkisk till sin natur (a.a., s. 105). Med Foucaults maktbegrepp uppstår ett antal frågor vilka centrala för att förstå det "nygamla" sättet att tala om olovlig

⁶ Notera att det i följande steg inte tillämpas en lika noggrant utformad diskursanalys som i det föregående skedet.

⁷ En diskurs är det sätt på vilket man talar om och förstår världen: diskursen är ett formbundet system av mening och föreställningar som skapar bestämda förhållanden mellan de ord och bilder som ingår i dem (Franzén, 2000, s. 92; Winther Jørgensen & Philips, 2010, s. 7).

frånvaro: vad åstadkommer diskurserna, vilka resurser står på spel, hur är de organiserade, vilka allianser förekommer mellan diskurserna och befäster allianserna gamla maktrelationer eller skapar de nya (Franzén, 2000, s. 118-119).

I analysen rannsakar jag maktens diskurser (rättens system) och diskursens makt (normens system) (Månson, 2010, s. 358; Franzén, 2000, s. 93-95). Diskursernas makt verkar genom våra föreställningar och har en "normaliserande sanktion" som innesluter, exkluderar och skapar moraliska gränser för tänkandet och varandet (Foucault, 2003, s. 178-179; Franzén, 2000, s. 92). Foucault lägger stor vikt vid just denna aspekt av makten, genom att röra sig bortom den traditionellt västerländska synen på en suverän makt och lagens negativa maktutövande ska makten istället studeras inom ramarna för dess produktiva och självreglerande verkningar. Lagen blir då ett uttryck för maktrelationer och resurser i en bestämd kontext (Foucault, 2004, s. 101-107; Franzén, 2000, s. 102). Disciplinering är en resurs som får sina verkningar genom diskurserna: i skolan förutsätter disciplineringen ett dubbelbottnat straffsystem bestående av belöning och straff, skolbetyget är exempel på en disciplinär maktteknik som upprätthåller elevens underordning genom en normaliseringsprocess som skapar "goda" och "dåliga" individer (Foucault, 2003, s. 171, 178-184). Den disciplinära makten är en effektiv moralisk teknologi som genom manipulation och återupprepade övningar skapar ett lydigt subjekt och "fogliga" kroppar, en maktens "mikrofysik" (a.a., s. 106, 130, 133, 138-139, 141, 145, 212; Broady, 2007, s. 49-50). Notera att disciplineringsprocessen för Foucault inte är det samma som statens politisk-juridiska straffsystem, disciplineringsprocessen är ett helt nytt rationaliserat straffsystem (Foucault, 2003, s. 184). Miller & Rose (2008) använder begreppet avancerad liberalism för att förklara hur en ny rationaliserad politisk styrning vuxit fram de tre senaste decennierna. I den avancerade liberalismen har en ökad responsabilisering lett till att sociala problem behandlas som personliga misslyckanden, det individualiserade och autonoma subjektet förväntas leva livet som om det vore ett resultat av de val han/hon gjort (a.a., s. 18, 98-99; Beck, 2005, s. 120-121, 147; Börjesson 2005, s. 123-131). Ansvarsförskjutningen gör att eleven ses som en kund med "konsumentmakt" och hon/han förväntas kalkylera riskerna med sitt beteende för att undvika trångmål av olika slag (Miller & Rose, 2008, s. 105, 107, 213, 214).

Maktens diskurser innefattar politikens, expertisens och marknadens roll. Maktens diskurser är nära förbundet med begreppet kunskapsmonopol, ensamrätt på hur olika problem ska lösas. Kunskapsmonopolet förutsätter ett samhälleligt erkännande av expertis som är vetenskapligt grundat och omsatt i praktisk verksamhet (Franzén, 2000, s. 93-98, 107). Kunskapsmonopolets anknytning till riskbegreppet baseras på att hegemonisk vetenskap och

politik definierar vilka risker och riskgrupper det finns i samhället, varav politiken allt mer har kommit att influera vetenskaperna (Beck, 2005, s. 271-278, 309). Genom vetenskapens förstoringsglas tenderar riskbegreppet att ”stigmatisera” sociala grupper; individen karaktäriseras genom sina personliga förmågor och ses som ett offer (Lupton, 1999, s. 47). Praktiker av distinktioner mellan olika sociala grupper ger upphov till politiska trender och interventioner riktade mot de av diskursen konstruerade ”socialt problematiska individer” (Beck, 2005, s. 105; Börjesson, 1997, s. 21; Lupton, 1999, s. 45; Miller & Rose, 2008, s. 102-107).

Tidigare forskning

Liksom professor Mats Börjesson (1997) problematiserar jag hur politiska och institutionella konstruktioner av elevgrupper förhåller sig till en normerande jämförelsepunkt. I relation till den normerande jämförelsepunkten sker avgränsningar vilka konstruerar de som avviker från gängse normer i skolan (a.a., s. 7-9). Således framträder sociala kategorier som ”skolkare” inom specifika politiskt-moraliska diskurser (Börjesson et al., 2005, s. 23, 38; Börjesson & Palmblad, 2007). Professor Donald Broady använder begreppet ”den dolda läroplanen” som ett uttryck för normativa disciplineringsprocesser i skolan (2007, s. 43, 49). Enligt Broady har fostran och disciplinering sedan folkskolans tid varit en viktig del av skolans uppdrag. Fostran och disciplin har ytterst med skolans funktioner i samhället att göra. Det är först in den samtida skolan som disciplineringen kommit att bli dold (a.a., s. 22-23, 44, 46). ”Den dolda läroplanen” kan inte avskaffas, men inom vissa ramar kan den förändras och göras mindre dold (a.a., s. 55). Min studie är ett försök till att undersöka skolpolitiska strategier mot olovlig frånvaro och därmed synliggöra rättsliga, men även normativa disciplinerings teknikerna. Analysen av diskursordningen visar också hur politiska riktningar har olika sätt att förhålla sig till olovlig frånvaro och konstruerar eleverna utifrån vitt skilda subjektöreställningar, vilka i sin tur kan få olika praktiska konsekvenser.

Föreliggande arbete bidrar även med kunskap om relationen mellan forskning om elever som ”riskgrupper” med ”riskbeteenden” och samtida svensk utbildningspolitik. De internationella studierna på området har liksom jag ett kritiskt angreppssätt på olovlig frånvaro⁸ och undersöker hur politiska aktörer och experter på området tillämpar begreppen ”riskbeteenden” och ”riskgrupper” i skolan (Claes, Hooghe & Reeskens, 2009; Lubeck & Garrett, 1990; Te Reile, 2006). Flera menar att riskbegreppet lägger en för stor betoning på individuella egenskaper hos eleverna vilket tenderar stereotypifiera och skuldbelägga elev och

⁸ Engelskans ”truancy” eller ”school absenteeism”.

vårdnadshavare som befinner sig i en socialt utsatt situation (Claes, Hooghe & Reeskens, 2009; Lubeck & Garrett, 1990, s. 327; Te Riele, 2006, s. 140). Således blir användningen av riskbegreppet paradoxal eftersom intentionen är att normalisera elever som är ”at risk”, men istället definieras och behandlas de som en potentiell ”underklass” vilket leder till ytterligare s.k. stigmatisering (Dwyner & Wyn, 2001, s. 145). Dwyner & Wyns forskning (2001) problematiserar förhållandet mellan elever ”at risk”, skolan, samhällsförändringar och policyarbete under 1990-talet. En diskrepans förekommer mellan hur eleverna uppfattar skolan, den nya tidens krav och hur politiker utformar åtgärdsmodeller riktade mot elever ”at risk” (a.a., s. 51, 59). Te Rielse (2006) förespråkar marginaliseringsbegreppet istället för riskbegreppet eftersom det förtydligar att elevens s.k. utanförskap i skolan har att göra med deras relation till skolan och att elevernas behov inte blir tillgodosedda där (a.a., s. 141). Kivelä & Ahola (2007) hävdar, i likhet med mig, att politiker och skola skuldbelägger eleverna med en foucaultiansk ”övervakning och straff-strategi” som är kontraproduktiv. Skolan borde istället anpassa sig efter eleverna och uppmuntra och stärka dem att hitta ”sin egen sak” i skolan (a.a., s 255-256; Claes, Hooghe & Reeskens, 2009).

Skolans (och hemkommunens) ansvar som axiom

Skolans statliga uppdrag och ansvar är att se till att alla elever närvarar i skolan och undervisningen. Därmed framträder ”skolans ansvar (och hemkommunens)” som ett axiom i alla de texter jag analyserar. Således tillskrivs ”skolans ansvar” olika betydelser inom olika diskurser. Axiomet har i den svenska skolans historia haft en tillsynes självklar roll och är därför viktig för den politiska legitimiteten. Ansvarsförskjutningen mot vårdnadshavare och elever i alliansregeringens skolpolitik har dock lett till att axiomet urvattnats. I följande stycke förklarar jag varför, men under rubriken *Den hegemoniska monokulturella disciplineringsdiskursen* utvecklas analysen av diskursen mer utförligt.

Den hegemoniska diskursen, inom diskursordningen om olovlig frånvaro i skolan, kan beskrivas som disciplinerande och monokulturell. Propositionen (2009/10:165) och promemorian (Olov.från.i.skol.) genomsyras av denna diskurs, i vilken man explicit poängterar skolans ansvar att disciplinera elever med hög frånvaro men implicit tenderar att skuldbelägga elever och vårdnadshavare för olovlig frånvaro. Diskursens politisk-ideologiska fundament kan tolkas som en motsägelsefull sammansättning av en liberal och en konservativ ideologi. Den liberala ideologin har en individualistisk syn på olovlig frånvaro och eleverna; den enskilde har ett stort ansvar för sin problematiska skolsituation. Det konservativa spåret har en disciplinär syn på problematiken och moraliserar olovlig frånvaro. Å ena sidan

tillskriver man eleven och dess vårdnadshavare skyldighet till frånvaron; elever är skyldiga att närvara i undervisningen och vårdnadshavaren är skyldig att se till att eleven närvarar. Å andra sidan anger regeringen i propositionen (2009/10:165) och promemorian (Olov.från.i.skol.) tydliga pekpinnar för hur skyldigheterna ska uppfyllas. Inkonsistenser i promemorian och prop. förefaller vara uttryck för den monokulturella disciplineringsdiskursens interna motsägelsefullhet; manifesta utgångspunkter i dessa texter framhäver skolans och hemkommunens ansvar så som de framstår inom rättighetsdiskursen, men latent tenderar elever och vårdnadshavare skuldbeläggas för den olovliga frånvaron. Med den nya skollagen förväntas bl.a. vårdnadshavare agera tidigare när olovlig frånvaro påträffas, p.g.a. den skyndsamma återkopplingen mellan skola och hem (prop. 2009/10:165). Inom ramarna för den hegemoniska diskursen verkar axiomet urvattnat, det går emot diskursens implicita avsikter och konsekvensen kan då bli att axiomet inte längre fyller sin ursprungliga funktion.

Skolans och hemkommunens ansvar ses inom den underordnade rättighetsdiskursen som centralt och betydelsefullt för att åtgärda och förebygga olovlig frånvaro. Så som problemet framställs inom rättighetsdiskursen kan det tolkas som framförallt lokaliserat i skolans organisation och i skolpersonalens arbete med eleverna. Skolan och hemkommunens ansvar i relation till att förebygga och åtgärda olovlig frånvaro ses som rättigheter elever har som går i skolan. Inom ramarna för rättighetsdiskursen blir då olovlig frånvaro en fråga om skola och hemkommunen levt upp till detta ansvar. Remissyttranden från BO, DO, Skolverket och Skolinspektionen genomsyras framförallt av den underordnade diskursen. Under rubriken *Den underordnade rättighetsdiskursen* utvecklas analysen av denna diskurs.

I Skolverkets och Skolinspektionens remissvar på promemorian (Olov.från.i.skol.) är ”skolans ansvar” särskilt framträdande och förefaller genomsyras av rättighetsdiskursen och i Skolinspektionens fall med inslag av den monokulturella disciplineringsdiskursen eftersom Skolinspektionen stödjer förslaget. Skolverket ifrågasätter förslaget mot bakgrund av att andra åtgärder redan har införts (remissyttrande, s. 1). Skolverket refererar till en egen rapport (341:2010) för att påtala anledningar till varför det i praktiken är svårt att bedöma vad som är olovlig frånvaro. För elevernas rättssäkerhet är det viktigt att uppgifterna i betyget är korrekta. Skolinspektionen poängterar liksom Skolverket att elev och vårdnadshavare måste ha tillgång till uppgifterna om frånvaro innan de förs in i terminsbetyget (remissyttrande, Skolinspektionen, s. 2). Skolinspektionen delar utredningens bedömning att det behövs ytterligare åtgärder för att minska elevernas olovliga frånvaro (a.a., s. 1). Således framkommer att Skolinspektionen stödjer förslaget då det är ytterligare en åtgärd för att

förhindra frånvaron, men att det för med sig ett antal problem som måste belysas och hanteras.

Definitionen av vad som utgör olovlig frånvaro är klart angivet i förslaget. I praktiken kommer dock att uppstå situationer när en elevs frånvaro formellt är att anse som olovlig men där det av olika anledningar inte framstår som rimligt att notera den som olovlig. (remissyttrande, Skolinspektionen, s. 1)

Enligt Skolverket är frånvaroproblematiken komplex, det finns fall där vårdnadshavare inte anmäler när eleven faktiskt är sjuk (remissyttrande, s. 1). Enligt Skolverkets rapport (341:2010) är bemötande från lärare och annan skolpersonal den enskilt viktigaste faktorn för att undvika olovlig frånvaro, få eleverna att närvara samt att skolorna måste arbeta aktivt och snabbt när olovlig frånvaro påträffas. Slutligen bedömer Skolverket att om förslaget genomförs behöver skolorna hjälp med att definiera och tydliggöra vad som är olovlig frånvaro (remissyttrande, Skolverket, s. 2). Skolinspektionen belyser problematiken kring frånvarorapporteringen liksom Skolverket, och refererar till rapporten från Stadskontoret (2009:8) om att skolan brister i rapporteringen (remissyttrande, Skolinspektionen, s. 2).

Skolverket förefaller argumentera utifrån rättighetsdiskursen, inkonsistenser uppstår dock när man för upp flertalet motiv och empiri som talar emot förslaget, samtidigt som man endast är tveksam mot det. Utgångspunkter för antaganden är att ansvaret framförallt ligger på skolan. I Skolinspektionen yttrande önskar man skärpa kraven på skolorna beträffande elevers rättsäkerhet, argumenten bygger på att förtydliga skolans ansvar om åtgärden ska bli framgångsrik och få den verkan som avses med förslaget. Skolinspektionens yttrande genomsyras också av rättighetsdiskursen, men trots detta stödjer man förslaget. Således kan motsägelsefullheten i Skolverket och Skolinspektionens yttranden ses som ett uttryck för den monokulturella disciplineringsdiskursens dominans. Skolinspektionen belyser bristerna i skolornas frånvarorapportering dock med reservation för att skolorna behöver vägledning om förslaget verkställs. Yttrandens perspektiv har liksom Skolverket fokus på skolan och dess praktiska arbete med olovlig frånvaro.

Liksom Skolverket och Skolinspektionen ställer sig CSN tveksam till om förslaget kommer uppnå sitt syfte, d.v.s. ge elever ytterligare incitament att närvara vid undervisningen (remissyttrande, CSN, s. 1). CSN tvivlar på om de olovligt frånvarande eleverna bryr sig om att uppgifterna om frånvaron förs in i terminsbetyget. CSN instämmer med promemorian (Olov.från.i.skol.) att det är en dålig idé att frånvaron förs in i slutbetyget, men hävdar vidare att förslaget därigenom även urholkas och förlorar sin avsedda preventiva verkan (a.a., s. 1). Motsägelsefullheten i yttrandet grundar sig i att CSN tror att förslaget är ett bra sätt att göra

frånvaron mer överblickbar, samtidigt som de inte anser sig ha befogenheter att avgöra om frånvarorapportering i terminsbetyget är rätt metod för att uppnå detta syfte (a.a., s. 1). CSN välkomnar en översyn av bestämmelserna om rätt till studiehjälp vid olovlig frånvaro, men framhåller att regleringen av vad som avses med heltidsstudier är en fråga av sådan dignitet att det inte bör ankomma på en myndighet att föreskriva om, i stället bör det regleras i lag eller förordning (a.a., s. 3). Signifikanta mönster i texten är en efterfrågad förskjutning i ansvar, från CSN till regering. CSN vill inte vara den instans som har störst ansvar att avgöra vad som avses med olovlig frånvaro och hur frånvaron ska åtgärdas eftersom frågan har avgörande betydelse för skolornas arbete med eleverna. Vilket kan vara ett dolt uttryck för alliansregeringens påtryckningar för att få CSN att anpassa sig till den hegemoniska diskursen. Kanske beror CSN ”motstånd” på att rättighetsdiskursen förefaller ha dominerat arbetet med studiehjälpen sedan dess instiftelse. Under rubriken *Studiehjälpen som rättslig disciplinerings teknik eller socioekonomiskt utjämningsmedel* problematiseras detta förhållande ytterligare.

Flera av remissinstanserna refererar till Skolverkets rapport *Skolfrånvaro och vägen tillbaka* (341:2010) i vilken rättighetsdiskursen dominerar och färgar axiomet ”skolans ansvar”. Enligt Skolverket (341:2010) kan orsakerna till den olovliga frånvaron sorteras in i pedagogiska, organisatoriska och sociala faktorer, dels faktorer som hör till hemmet och familjen. ”Fokus i rapporten är att finna de skolfaktorer som har påverkat elevernas ogiltiga frånvaro. Men berättelserna ger en sammansatt problembild, både olika skolfaktorer och elevens hemförhållanden har bidragit till den långa ogiltiga frånvaron.” (a.a., s. 9). Återkommande i Skolverkets (341:2010) slutsatser är att de olovligt frånvarande elever som har en problematisk hemsituation, de socialt utsatta eleverna, har extra stort behov av tillgodosett pedagogiskt stöd och skolpersonalens bemötande och engagemang (a.a., s. 92). Enligt rapporten är det viktigt att skolan bygger goda relationer med vårdnadshavare och samverkan mellan exempelvis elevhälsoteam, socialtjänst, lärare och rektorer för att tidigt uppmärksamma den olovliga frånvaron och utreda orsakerna till den. Skolverket anser att man bör se olovlig frånvaro som en signal på att eleven inte mår bra, att någonting inte är som det ska (a.a., s. 10-11, 77).

Det är inte skolans ansvar att lösa alla problem, men det är skolans ansvar att upptäcka och utreda alla signaler på att eleven inte mår bra och om det behövs, ta hjälp av andra, framför allt socialtjänsten och barn- och ungdomspsykiatrien. En sådan samverkan bygger på relationer, samsyn och kunskap om varandras kompetenser och ansvarsområden. Den måste vara etablerad och måste underhållas och pågå fortlöpande för att fungera när gemensamma, samtidiga insatser krävs. (a.a., s. 10)

Individuella lösningar, pedagogisk flexibilitet, tydlig organisering och en trygg social miljö är enligt Skolverket förutsättningar som gynnar närvaro i skolan (a.a., s. 42, 52, 52). Skolverket hävdar att när skolorna lyfter fram olovlig frånvaro som ett problem orsakat av elevernas besvärliga livssituation kan det ha att göra med att skolan har lättare för att bemöta elever som inte befinner sig i en socialt utsatt situation ”Om dessa upplever kränkningar eller har behov av särskilt stöd möts de på ett sätt så att de inte reagerar med frånvaro.” (a.a., s. 93). Dessutom hävdar Skolverket att olovlig frånvaro kan ses som helt adekvata reaktioner på de orsaker som eleverna uppgett (a.a., s. 92).

I Skolinspektionens rapport *Riktad tillsyn inom området Skolpliktsbevakning, Om rätten till utbildning för skolpliktiga barn* (2011) framkommer att hemkommunen inte lever upp till sitt ansvar för de skolpliktiga eleverna, att det saknas effektiva tekniska system och god samverkan mellan kommun och skola vid komplexa fall av olovlig frånvaro (a.a., s. 7, 8, 10, 24). Enligt Skolinspektionen bör skolan ha ansvar för att åtgärda de skolrelaterade problemen men de måste få hjälp från elevhälsan och kommunen när orsakerna till olovlig frånvaro ligger utanför skolans sfär. Skolinspektionens undersökning visar att ”Trots omfattande arbete för att få eleverna att åter delta i undervisningen har en tredjedel av de granskade skolorna elever med stor ogiltig frånvaro som man inte kommer till rätta med.” (a.a., s. 17) och hälften av de skolor som ingått i tillsynen saknar tillräckliga rutiner för frånvarorapportering (a.a., s. 25). Axiomet skolans (och hemkommunens) ansvar har i rapporten en koppling till rättighetsdiskursen.

Samtidigt som alliansregeringen skärper kraven på närvaroplikt, myndigheters ansvar och vårdnadshavares skyldigheter, tillåter regeringen en generös friskolreform vars ekonomiskt vinstdrivande incitament rent krasst kan ses som att öka antalet elever. Men när elever är olovligt frånvarande riskerar fristående skolor att förlora dessa till en kommunal skola, om de rapporterar in olovlig frånvaro och skolan inte lyckas åtgärda situationen (prop. 2009/10:165, s. 343). Enligt Skolinspektionens rapport (2011, s. 12) väntar många fristående gymnasieskolor med att rapportera in olovlig frånvaro till CSN. Dessutom saknar flera av kommunerna kunskap om att de vid en anmälan om omfattande olovlig frånvaro från en fristående skola ska pröva om eleven kan åläggas skolgång på en offentlig skola. Den nya skollagen ska inbegripa de fristående skolorna, men regeringen förlägger det slutliga ansvaret på hemkommunen när elevens studiesituation blir ohållbar och bestraffningen, vitesföreläggningen, tillfaller vårdnadshavare (a.a., s. 343). Att hemkommunens ansvar blivit

allt viktigare i den svenska skolan kan alltså ses som effekt av kommunaliseringen och friskolereformen.

Den underordnande rättighetsdiskursen

Enligt rättighetsdiskursen kan utbredd olovlig frånvaro tolkas som ett tecken på att skolan har interna problem; orsakerna beskrivs vara att skolan brister i frånvarorapporteringen, att den inte utnyttjar bevisat effektiva metoder för att komma till rätta med olovlig frånvaro (remissyttrande: BO; DO; Skolverket; Skolinspektionen). Inom rättighetsdiskursen anses lösningen vara att ställa krav på skolorna och att rektor rapporterar in till vårdnadshavare samma dag som eleven är olovligt frånvarande. Dessutom anses en god kommunikation med elever och vårdnadshavare vara viktigt, liksom att skolan snabbt utreder och åtgärdar orsakerna till den olovliga frånvaron.

(...) det krävs ett skyndsamt agerande från skolans sida så fort en elev visar tecken på skolk. Tidiga insatser, stort engagemang från skolans sida, samverkan med hemmet, långsiktighet och tillämpning av ett helhetsperspektiv lyfts fram som betydelsefulla faktorer för ett lyckat arbete mot elevers frånvaro i skolan. (remissyttrande, DO, s. 1).

Inom denna diskurs tillskrivs skolpersonal ett stort ansvar för elevernas välmående, att de deltar i undervisningen och når upp till kunskapsmålen, men skolan behöver hjälp, stöd och vägledning i sitt arbete med eleverna. Elever med olovlig frånvaro positioneras som ”de utsatta”; som offer för skolans bristfälliga arbete med olovlig frånvaro, och som offer för diskriminering och trakasserier i skolan. Enligt rättighetsdiskursen får åtgärder och förebyggande arbete med olovlig frånvaro aldrig innebära att elever skuldbeläggs. BO kommenterar förslaget om olovlig frånvaro i terminsbetygen:

Barnombudsmannen befarar att en sådan notering kan undergräva en redan utsatt elevs självkänsla än mer. Eleven behöver istället stöd och hjälp från skolans sida för att öka deltagandet i skolan. (remissyttrande, BO, s.1).

Inom rättighetsdiskursen poängteras vikten av elevers hälsa och rättigheter i skolan. Högt olovlig frånvaro framställs som ett tecken på att eleven far illa i skolmiljön och inte får den hjälp och det stöd från skolan som den har rätt till.

För många elever som upplever sig utsatta för diskriminering och trakasserier är skolk ofta en sista utväg för att lösa sin problematiska situation. (remissyttrande, DO, s. 1)

Orsakerna till olovlig frånvaro förstås inom rättighetsdiskursen som ett resultat av en rad olika missförhållanden såsom mobbning, diskriminering, dålig/svag självkänsla, psykosociala problem, neurologiska funktionshinder, diskriminerande strukturer i skolan, att elever inte får sina behov tillgodosedda av vårdnadshavare och skolpersonal (remissyttrande, DO; remissyttrande, BO). BRIS kommenterade promemorian (Olov.från.i.skol.) på sin hemsida och är emot förslaget att införa skolk i skolbetyget, vilket enligt BRIS skulle göra barnen till förlorarna (BRIS, 2011, 12 maj):

I de flesta fall anges olika former av utsatthet som orsak till att eleverna skolkar. Det kan handla om att man inte står ut i en stökig skolmiljö, att man mår dåligt på grund av svåra hemförhållanden, att man är utsatt för mobbning och kränkningar av andra elever eller lärare eller att man lider av psykisk ohälsa i form av till exempel depression och ångest. Elever som skolkar på grund av låg studiemotivation får bära ansvaret för att ingen vuxen på ett övertygande sätt lyckats förklara för dem varför det är viktigt med studier. (BRIS, 2011, 12 maj)

BO avstyrker förslaget och argumenterar för att organisatoriska och strukturella problem inom skolorna resulterar i att elever far illa och därmed i olovligt frånvaro. Enligt DO och BO innebär hög olovlig frånvaro att skolan inte tagit sitt ansvar bör förbättra sitt förebyggande arbete.

Om eleven går ut gymnasiet med hög olovlig frånvaro ska detta ses som ett misslyckande från skolans sida, och inte belasta eleven. (remissyttrande, BO, s. 2).

I BO:s yttranden förekommer ingen explicit inkonsistens i förhållande till den monokulturella disciplineringsdiskursen. BO tydliggör att man avstyrker förslaget och motiverar sin ståndpunkt utifrån elevers rättigheter och skolors skyldigheter.

Genom god dokumentation kan olovlig frånvaro tidigt upptäckas. Det är de vuxna i skolan som har ansvar för att främja, stödja och vidta åtgärder så att eleven ges möjlighet till bästa optimala utveckling och lärande. (remissyttrande, BO, s. 1).

Enligt DO är diskriminering och trakasserier en riskfaktor för olovlig frånvaro i skolan. Finns det dessutom samband med eventuella diskriminerande strukturer i verksamheten är detta likaså en riskfaktor. De individanmälningar som tillkommit DO styrker att skolor har svårigheter med att erbjuda stöd för elever med funktionsnedsättning, samt skolors bristande agerande vid förekomsten av kränkande behandling. Enligt DO är skolans ansvar betydande för hur hög den olovliga frånvaron är, således kan frånvarotalen betraktas som incitament för

att skolan behöver se över sitt förebyggande arbete, inte bara beträffande olovlig frånvaro utan även mot kränkande behandling, trakasserier och diskriminering (remissyttrande, DO, s. 1-2).

Den hegemoniska monokulturella disciplineringsdiskursen

Inom ramarna för den monokulturella disciplineringsdiskursen går det att skönja två aspekter; den disciplinerande och den monokulturella. Inledningsvis redogör jag för den disciplinerande aspekten och under rubriken *Distinktionen mellan "de religiösa" och "de högpresterande"* utvecklar jag analysen av den monokulturella aspekten.

Inom ramarna för den disciplinerande aspekten framstår skolans informationskyldighet till vårdnadshavare, att särskilda skäl till närvarobefrielse ändras till synnerliga och att olovlig frånvaro ska rapporteras i terminsbetyget som disciplineringsmekaniker utformade av alliansregeringen för att skärpa kraven på elevens deltagande i skolan (prop., 2009/10:165; promemoria, Olov.från.i.skol.). Ett grundläggande antagande som dessa förslag vilar på är att elevens studieresultat beror på dennes omfattning av frånvaro, och ju sämre eleven presterar i relation till skolans kunskapskrav desto svårare blir det för eleven att få befrielse från undervisningen. Antaganden om frånvarande elever har en rationell förklaringsgrund som syftar till att förebygga och åtgärda olovlig frånvaro med hjälp av strängare krav på närvaro. Skola och vårdnadshavare är skyldiga att förmedla den konsekvensorienterade förklaringsgrunden till eleverna. Hotet om upprepad och omfattande frånvaro kan även få negativa ekonomiska konsekvenser för elevens familj⁹. Propositionens (2009/10:165) och promemorians (Olov.från.i.skol.) utgångspunkter är en förenklad logik som sätter likamedtecken mellan hög närvaro och goda skolprestationer, med visst förbehåll för de elever som kan/får utgöra undantag för denna regel¹⁰.

Hög olovlig frånvaro kan leda till att eleven inte kan inhämta nödvändiga kunskaper och därigenom får ett lägre betyg eller inte når målen för ämnet eller kursen eller till och med att läraren saknar underlag för att sätta betyg. (promemoria, Olov.från.i.skol., s. 15)

Problemet framställs inom diskursen som att olovlig frånvaro leder till urholkad studiemoral.

⁹ För skolpliktiga elever innebär ekonomiska konsekvenser vitesföreläggning. Gymnasieelever som är olovligt frånvarande i för stor omfattning kan däremot få indraget studiestödet från CSN, vilket också kan leda till att andra familjeekonomiska bidrag dras in (Carlsson, 2011, 27 december).

¹⁰ "De högpresterande".

- Skolk leder till försämrade studieresultat och till en uppluckrad studiemoral. Forskning har också visat ett samband mellan skolk och att elever hamnar i en riskzon för destruktiva beteenden såsom gängbildning och drogmissbruk, säger utbildningsminister Jan Björklund. (Folkpartiet, 2008, 10 september).

Den skärpta närvaroplikten kan tolkas som ett uttryck för disciplineringsaspekten. Den olovligt frånvarande eleven konstrueras som en individ med ett moraliskt ansvar för sin skolsituation. Således tenderar närvaroplikten enligt diskursen att framstå som ett självändamål p.g.a. den förenklade logiken beträffande orsaker och konsekvenser till olovlig frånvaro. Orsakerna till olovlig frånvaro är att eleverna är odisciplinerade och ”normlösa” eller ”asociala” (Karlberg & Sundell, 2004, s. 32) samt att vårdnadshavare inte gör vad de är skyldiga. Lösningen är att ha olovlig frånvaro i terminsbetyget, och som sista åtgärd att vitesförelägga vårdnadshavare. Disciplineringsaspektens implicita avsikter kan förstås som ett sätt att disciplinera elever och vårdnadshavare enligt moraliska uppförandekoder.

Även på gymnasienivå behöver skolan instrument för att motivera eleverna att närvara vid undervisningen samt för att uppmärksamma och redovisa att eleven inte uppfyllt de krav som ställs. (promemoria, Olov.från.i.skol., s. 19)

Förslaget om olovlig frånvaro i terminsbetyget ska på samma gång utgöra ett krav liksom fungera som incitament för eleven att närvara. Dock är krav i allmänhet negativt laddat för skoleleven och motivation positivt, vilket gör att förslagets bevekelsegrunder framstår som motsägelsefulla.

Ett av prop. (2009/10:165) förslag är att samma dag som eleven är frånvarande ska rektor eller den som rektor utser kontakta vårdnadshavare. Prop. (2009/10:165) förtydligar med detta att skolans ansvar är centralt, det är skolans/rektorns ansvar att snabbt informera vårdnadshavare om frånvaron (a.a., s. 339).

Reglerna om hemkommunens ansvar för att skolpliktiga elever fullgör sin skolgång ska förtydligas och förenklas. Hemkommunen ska få möjlighet att vid vite förelägga en elevs vårdnadshavare att fullgöra sina skyldigheter, om en skolpliktig elev inte fullgör sin skolgång och detta beror på att vårdnadshavaren inte gjort vad denne är skyldig att göra för att så ska ske. (a.a., s. 341).

Ansvar fördelas mellan hemkommun, rektor och vårdnadshavare. Ambitionen är att även friskolor ska innefattas av förslagen i den skärpta skollagen, hemkommunen har därför det yttersta ansvaret för att eleven fullgör skolplikten. Vitesföreläggningen är hemkommunens ”skarpaste verktyg” att ta till när eleven inte gör det (a.a., s. 342). Information om elevens olovliga frånvaro ska gå via rektor eller den som rektor utser, till vårdnadshavare. Avviker

eleven fortfarande i betydande omfattning ska hemkommunen informeras om läget och se till att vårdnadshavare blir informerad om vitesföreläggningen. När skolan rapporterat in till vårdnadshavaren är det dennes skyldighet att få tillbaka eleven till skolan. I prop. (2009/10:165) poängterar man vikten av ett tydligt samarbete mellan skola och hem för att minska riskerna för att en elevs frånvaro inte ska fångas upp i ett tidigt skede (a.a., s. 340). Emellertid framgår det implicit av förslagen om skolans informationsskyldighet och framhållandet av vitesföreläggningen att alliansregeringen tenderar att förskjuta ansvaret från skola till föräldrar. Det förefaller motsägelsefullt att man i prop. (2009/10:165) vid upprepade tillfällen betonar skolans och hemkommunens ansvar för att elevens ska närvara i undervisningen, samtidigt som vårdnadshavaren är den som kan straffas. Således beror det på att disciplineringsaspekten genomsyrar axiomet ”skolans (och hemkommunens) ansvar” i prop. (2009/10:165).

Deltagande i utbildning är en skyldighet därför att skolplikten är lagstadgad i grundskolan, men även gymnasieelever är skyldiga att närvara (promemoria, Olov.från.i.skol., s. 12). Promemorians syfte är att föra in elevernas olovliga frånvaro i terminsbetyget¹¹. I den nya skollagen kungjordes att ”(...) krav på rektorn kan ses som ett första steg för att tydliggöra skolans ansvar avseende elevernas frånvaro.” (promemoria, Olov.från.i.skol., s. 3). Det förslag som ges ”(...) innebär att ytterligare ett steg tas för att tydliggöra för eleverna och deras vårdnadshavare omfattningen av olovlig frånvaro.” (a.a., s. 3). Förslaget kan ses som en klar markering om regeringens skärpta hållning till olovlig frånvaro och ytterligare en åtgärd som implicit tydliggör för framförallt elever och vårdnadshavare, men också lärare och rektorer att olovlig frånvaro är oacceptabelt. Det manifesta syftet är dock att man vill synliggöra elevers behov av särskilt stöd och skolans behov av samverkan med hemmet avseende elevens situation (a.a., s. 14).

På detta sätt får såväl elev som vårdnadshavare kontinuerlig dokumentation av den olovliga frånvaron och eleverna ytterligare ett incitament att närvara vid undervisningen. Eftersom syftet med redovisningen är att verka förebyggande och minska frånvaron bedöms det inte finnas skäl att redovisa olovlig frånvaro i slutbetyget. (a.a., s.19).

Promemorian (Olov.från.i.skol.) redogör för möjliga orsaker till den olovlig frånvaro:

¹¹ Detta gäller alla huvudmän, fristående som kommunala. De skolformer som berörs av förslaget är grundskola, övriga obligatoriska skolformer, gymnasieskola och gymnasiesärskolan.

Att eleven skolkar kan vara ett tecken på att eleven har problem i skolarbetet eller i arbetsmiljön, med kamrater, i hemmet eller socialt eller på att han eller hon helt enkelt mår dåligt. (...) Oavsett skolform och huvudmannaskap har skolan ett ansvar för att utreda orsakerna till elevens frånvaro och ska vidta åtgärder för att ge eleven det särskilda stöd som krävs för att komma tillrätta med elevens studiesituation och förmå eleven att närvara vid undervisningen t.ex. i form av åtgärdsprogram och motivationsskapande åtgärder. (a.a., s. 14)

I stycket ovan framgår att problematiken kring olovlig frånvaro kan vara av komplex karaktär. Beskrivningen genomsyras av rättighetsdiskursen vilken framställer problemet som en rationell och legitim handling då hem och skola inte hjälper och stöttar som de är skyldiga att göra. Att skolan inte lever upp till elevernas rättigheter. Paradoxalt nog kan en sådan tolkning också leda till att förklaringarna inte understödjer argumenten för förslaget. Inkonsekvenser i promemorian är uttryck för att texten explicit förefaller ha inslag av rättighetsdiskursen men implicit genomsyras av den hegemoniska diskursen. Vilket tenderar att skapa oklarheter över vilken aktörs roll som är viktigast för att eleven ska närvara. Om det är vårdnadshavares skyldigheter eller skolans ansvar som är mest betydande. Trots att skolans och vårdnadshavares ömsesidiga roll uttrycks som viktigt i texten, så tycks införandet av förslaget framförallt rikta sig mot vårdnadshavaren, och genom vårdnadshavaren till elev. Den explicita skolpolitiska strategin verkar vara att uppmärksamma problematiken kring olovlig frånvaro, i skolan och till vårdnadshavare för att s.a.s. ta tag i problemet. Problemet förefaller dock bli framförallt hemmets eftersom man tenderar att avskriva skolan ansvar när skolans arbete med eleverna förutsätter ett större engagemang från vårdnadshavare.

I prop. (2009/10:165) och promemorian (Olov.från.i.skol.) förs ytterst få resonemang om vad som karakteriserar olovligt frånvarande elever, d.v.s. konstruktionen av dem. Emellertid framgår synen på eleverna implicit genom förslagets utformning som jag redogjort för tidigare. Det förekommer också en hög grad av intertextualitet mellan de två texterna och FoU-rapporten *SKOLK - Sund protest eller riskbeteende?* (Karlberg & Sundell, 2004). Syftet med rapporten är att öka kunskapen om vad som är utmärkande för elever som skolkar (a.a., s. 12). I rapporten väljer man att belysa resultaten utifrån två skilda synsätt, varav det ena betraktar (i likhet med rättighetsdiskursen) "(...) skolk som en berättigad protest mot en skola som inte förmår ge eleverna arbetsglädje eller som en sund reaktion på en skola som inte tillgodoser elevernas behov" (a.a., s. 7). Det andra perspektivet hävdar (liksom inom den hegemoniska diskursen) att "(...) skolk är ett tecken på ett asocialt liv som också kännetecknas av missbruk, kriminalitet och generellt bristande skolanpassning." (a.a., s. 7).

Karlberg & Sundells (2004) slutsatser är att ”skolk ska betraktas som en markör för en generell asocial karriär.” (a.a., s. 5). Enligt rapporten har olovligt frånvarande elever i större utsträckning ett ”asocialt och normlöst beteende”¹², ett antal s.k. riskbeteenden.

(...) skolkande elever var överrepresenterade i samtliga typer av riskbeteenden; de hade begått flera kriminella handlingar, flera använde alkohol och droger, de fuskade oftare i skolan, de mobbade oftare klasskamrater, de hade oftare ofullständiga betyg i minst ett av kärnämnen och de hade oftare haft oskyddad sex. De hade också debuterat tidigare med droger och kriminellt beteende, något som är en riskfaktor för en fortsatt asocial karriär. Vidare hade skolkande elever sämre föräldrarelationer och umgicks oftare med normbrytande kamrater. (a.a., s. 32-33)

Vidare hävdar Karlberg & Sundell (2004) att skolk framförallt har sitt ursprung i faktorer utanför skolan, i hem- och kamratförhållanden. 70-80 procent av all skolk sker i grupp, generellt sett är ”skolkare” mer känsliga för gruppsytryck och saknar kamrater som prioriterar skolarbetet. Många ”skolkare” bor bara med en förälder, har ett störande beteende, bristfällig språklig kompetens och är utlandsfödda. Enligt rapporten visar resultaten på att s.k. skolkande elever har en betydligt sämre social anpassning än icke-skolkande elever, både i skolan och på fritiden (a.a., s. 35). Därmed blir ett aktivt arbete mot ”skolk” även en del av arbetet mot olika former av normlöshet i ”riskgrupperna” (a.a., s. 37).

Visserligen är det vanligare bland skolkarna att vantrivas i skolan (även om ungefär hälften säger sig trivas i ”högskolkargruppen”), men samtidigt finns det faktorer utanför skolan som kan förklara skolket. Till dem hör föräldrar som inte förmår sätta gränser, bristande kommunikation i familjen som gör kamratgruppen mer attraktiv och olika former av social problematik i hemmet. Resultat från tidigare studier visar också att skolkande elever oftare har dåliga relationer till sina föräldrar och att föräldrarna har bristande tillsyn av sina barn. (a.a., s. 35)

Enligt författarna (Karlberg & Sundell, 2004) måste dock skolan ta ett speciellt ansvar för att motarbeta ”skolk”. Närvaro i skolan är en förutsättning för goda skolprestationer, och en ”skyddsfaktor” för senare svårigheter, framförallt för elever i ”riskzonen” (a.a., s. 36).

Karlberg & Sundell redogör för olika insatser mot ”skolk”. Att kontakta vårdnadshavare så fort den olovliga frånvaron uppstår är av stor vikt, men också uppmuntrande och stödjande mentorsprogram och rollspel som behandlar riskfaktorer som skolkande elever är utsatta för kan vara effektiva åtgärder (a.a., s. 38).

¹² Begreppet ”normlös” är problematiskt på så vis att det kan tolkas som ett beteende som inte föregås av en norm. Utifrån ett sociologiskt perspektiv är dock inget mänskligt beteende frigjort från sitt sociala sammanhang. Varje socialt sammanhang har sitt specifika normsystem (S. Becker, 2006, s. 17, 27). Normlöshetsfokuserade definitioner tar dock fasta på vad som är ett oönskat beteende för att bedöma vad som är ett önskvärt beteende (B. Ohlsson & Swärd, 1994, s. 17).

Beroende på vuxenvärldens konsekvenser kan normlösheten förstärkas eller motverkas. Skolk är således både en markör för en generell normlöshet och även en agent till fortsatt normlöshet. (a.a., s. 36)

Den monokulturella disciplineringsdiskursen förefaller genomsyra rapporten, vilket framkommer genom en tolkning av begreppet ”normlöshet”. ”Normlöshet” blir i texten en fråga om bristande studiemoral och skoldisciplin. Karlberg & Sundell (2004) problematiserar emellertid inte olovligt frånvarande elevers socioekonomiska bakgrund i relation till det ”asociala” och ”normlösa” beteendet vilket tenderar att framställa de ”skolkande” eleverna som ”de skyldiga”; ”den skyldiga” som saknar skoldisciplin och ”skolkar”, missbrukar droger och stjälar. Detta synsätt antyder att normavvikarna framstår som normlösa *per se*; att det är personliga egenskaper hos ”skolkarna” som är problemet. Författarna till rapporten förklarar samband mellan olika ”riskbeteenden”, men inte anledningar, motiv och upphov till dessa beteenden. Inom den hegemoniska diskursen framstår ”skolkare” som omoraliska normavvikare som riskerar att bli ”avhoppare” och ”avhoppare” förefaller bli ett potentiellt samhällsproblem.

Distinktionen mellan ”de religiösa” och ”de högpresterande”

Såväl grundskolan, den obligatoriska särskolan, gymnasieskolan och gymnasiesärskolan berörs av förslagen i prop. (2009/10:165). Men somliga elevgrupper verkar påverkas mer än andra. Elever i de obligatoriska skolformerna som inte är skolpliktiga ska på samma sätt som skolpliktiga delta i den verksamhet som anordnas (a.a., s. 339). Elever som innefattas av kategorin icke-skolpliktiga men går i den obligatoriska grundskolan är de som inte är folkbokförda i Sverige, och/eller är över 16 år, men som ändå har rätt till utbildning i någon av de obligatoriska skolformerna. Dessa elever förefaller befinna sig utanför ”normalkurvan” i skolan, de avviker från de rådande normerna eftersom de antingen inte lyckats med kunskapsmålen i grundskolan och/eller inte är svenska medborgare. I prop. (2009/10:165) framgår dock att man förutsätter att elever som inte är skolpliktiga och som utnyttjar sin rätt till utbildning deltar i verksamheten på samma sätt som skolpliktiga (a.a., s. 339). Trots detta vill regeringen skärpa dessa elevers skyldigheter att delta. Utifrån den monokulturella aspekten kan således förslaget tolkas som att regeringen önskar ”normalisera” eleverna genom att ”tvinga” dem att befinna sig i skolan. Den monokulturella aspekten kan förstås som alliansregeringen skolpolitiska anspråk på allmängiltighet och förutsätter därför implicit att alla som går i den svenska skolan ska rätta sig efter skolans ”universella” värdegrund. I följande stycken utvecklar jag denna tolkning med hänvisning till empirin.

Enligt alliansregeringen har skolorna varit för generösa med närvarobefrielsen. Detta och vikten av att kunskapsmålen uppnås är skäl till att man skärper lagen. Implicit efterfrågas i prop. (2009/10:165) att ”de religiösa” anpassar sig till skolans värdegrund: en västerländsk, modern och sekulariserad skola ”för alla”. Den monokulturella aspekten förefaller mana till underkastelse för västerländska normer och värderingar.

Enligt regeringens mening förekommer det att befrielse medges av hänsyn till elevens speciella inställning och hemmiljö på ett sätt som går längre än vad som varit lagstiftarens avsikt, och utan att försök gjorts att anpassa undervisningen. (a.a., s. 340).

Undervisningen ska anpassas, men i enlighet med värdegrunden i läroplanerna. Det är på dessa grunder som man motiverar att särskilda skäl bör bytas ut mot synnerliga. D.v.s. alliansregeringen kräver att elever anger mycket starka skäl för att inte närvara i undervisningen (a.a., s. 339, s. 341).

Av gällande skolförfattningar framgår att undervisningen i skolan ska vara allsidig och saklig samt utformas så att alla elever kan delta, oberoende av eleven och dess vårdnadshavares religiösa eller filosofiska uppfattning. (a.a., s. 340).

Två av remissyttranden på prop. (2009/10:165) tar upp att definitionen av vad som avses med giltig frånvaro är otydlig. Skolverket och DO menar att vad som kan vara giltiga skäl för frånvaro bör exemplifieras. DO anser att särskilda skäl är tillräckligt för att eleven ska få befrielse från undervisningen, även om DO instämmer med prop. (2009/10:165) att särskilda skäl använts på ett sätt som gått längre än vad som avsetts (a.a., s. 339). De elevgrupper som kan beröras av följande förslag är inte enbart de som har ”speciell inställning och hemmiljö”, även högpresterande elever kan få befrielse från enstaka inslag i undervisningen. Men i normalfallet ska dock en elev som har nått kunskapskraven gå vidare med ett mer avancerat inslag (a.a., s. 341). Elever som riskerar att inte nå kunskapsmålen i ett ämne ska principiellt sett inte beviljas närvarobefrielse. Enligt texten kan man förstå det som att högpresterande elever i enstaka fall kan befrias från undervisning som är ”meningslös” så till vida att de uppnått kunskapsmålen (a.a., s. 340). En individanpassad lösning verkar vara mer godtagbar när den gäller högpresterande elever än elever som av religiösa skäl vill få närvarobefrielse. I förslaget förefaller alliansregeringen signalera till eleverna att de *måste* anpassa sig till skolans värdegrund eftersom den är utformad så att alla elever *ska* kunna delta, oberoende

religiös/filosofisk bakgrund. Följaktligen ska därför inte värdegrunden kunna uppfattas som kränkande för någon.

Problemkonstruktionen enligt den monokulturella aspekten antyder att ”de religiösa” elevgrupperna som vill ha närvarobefrielse inte borde få det. ”De religiösa” framställs inom diskursen som en grupp vilken inte ”förstår” skolans organisation.

Genom en förtroendefull och fungerande dialog med hemmen kan skolan skapa förståelse för skolans verksamhet och för olika inslag i undervisningen. Skolan bör också tillfälligtvis, om det är rimligt, kunna använda gruppindelning eller andra organisatoriska och pedagogiska åtgärder för att undvika att känsliga situationer uppstår för enskilda elever eller grupper av elever. Det kan t.ex. avse simundervisning där flickor och pojkar skiljs åt. (prop. 2009/10:165), s. 341)

I förhållandet mellan ”de högpresterande” och ”de religiösa” kan den senare kategorin tolkas som ”könad” och ”etnifierad”; en ”femininiserad” och ”muslimiserad” konstruktion framträder i citatet ovan (exemplet om simundervisning). Den förra kategorin verkar snarare konnotera västerländska och manliga ideal. Tesfahuney (1999) hävdar att det förekommer en rasifierad diskurs där svenska/vita/kristna barn och ungdomar är normen för utbildningen och utomeuropeiska/svarta/muslimska barn och ungdomar görs till avvikare från denna norm (a.a., s. 73). Skolan har snarare en monokulturell utbildning än en mångkulturell (Tesfahuney, 1999). De svenska ”(...) utbildningssystemen är eurocentriska, exkluderande och monokulturella system där vit/manlig/medelklass utgör den rådande normen.” (a.a., s. 66). Han klargör att ”(...) utbildning spelar en avgörande roll i (åter-) skapandet av västerländsk, manlig, vit hegemoni; ett rum i vilket klass, genus och rasrelationer formuleras och upprätthålls.” (a.a., s. 67). Konstruktionen av ”de högpresterande” och ”de religiösa” blottlägger hur distinktionen mellan olika elevkategorier är en praktik som ger upphov till sina egna distinkta former av interventioner (Miller & Rose, 2008, s. 102-103). Lösningen på problemen verkar vara att göra det svårare för ”de religiösa” att få närvarobefrielse. Således förefaller de två elevkategorierna förknippas med olika egenskaper; ”de högpresterande” ses som ambitiösa¹³ emedan ”de religiösa” ses som problematiska eftersom de inte anpassar sig efter skolans ”universella” värdegrund. ”De religiösa” framställs som ”utanför” det svenska samhällets normer. Genom skärpningen av lagen förefaller alliansregeringen försöka rätta in ”de religiösa” i leden, i enighet med vad som anses vara ett eftersträvansvärt beteende.

¹³ Emellertid kan skolan vara ett problem/hinder när ”de högpresterande” inte får utnyttja sina fulla potentialer, för att lösa detta introducerades spetsutbildningar inom den obligatoriska grundskolan 2012 (<http://www.skolverket.se/forskola-och-skola/grundskoleutbildning/spetsutbildning-1.130287>).

Alliansregeringen tycks se på olovlig frånvaro som ett oacceptabelt beteende och det bör därför få påföljder i form av exempelvis olovlig frånvaro i terminsbetyget. Således framgår det implicit av promemorian (Olov.från.i.skol.) att eleven ska förebrås när den är olovligt frånvarande. Vårdnadshavaren och skolan ska vara kontrollörer, så tillvida att eleven inte ändrar sitt beteende. Olovlig frånvaro i terminsbetyget ska fungera som incitament för att eleven ska närvara, men kan tänkas befästa beteendet när frånvaron noteras i terminsbetyget och följaktligen fungerar som en markör för misslyckande. När olovlig frånvaro förs in i terminsbetyget stärker det betygets roll som disciplinerings teknik, sorteringsuppgift och de maktrelationer som existerar i skolan. Skolans och hemkommunens ansvar framstår som centrala i prop. (2009/10:165) och promemorian (Olov.från.i.skol.) men förslagen i texterna kan tolkas som ett skuldbeläggande av eleven, eftersom den är skyldig att närvara i undervisningen och vårdnadshavaren för att den är skyldig att se till att eleven närvarar. Det latenta motivet bakom förslaget blir att markera för eleven vad som bedöms vara moraliskt riktigt beteende och vad som inte är det.

Det ideala subjektet och konstruktionen av de olovligt frånvarande

Jag har försökt visa på hur fem olika elevkategorier framträder i empirin: de som önskar få närvarobefrielse, ”de högpresterande” och ”de religiösa”. ”De närvarande” framstår implicit som en oproblematisk, osynlig och homogen grupp och är därför inte central i texterna. Således är det i relation mellan ”de närvarande” och de övriga elevkategorierna som en latent normaliseringsprocess tar form. Olovligt frånvarande elever framställs som antingen ”de utsatta” eller dess motsats ”de skyldiga”. ”De skyldiga” tolkas som en dold konstruktion av den hegemoniska diskursen och ”de utsatta” som en konstruktion vilken kan härledas till rättighetsdiskursen som förefaller ha ett konträrt perspektiv på olovligt frånvarande elever.

”De högpresterande” och ”de religiösa” framstår som binära oppositioner; ”de högpresterande” tycks inte problematiseras i relation till att de också kan vara religiösa, och i synnerhet förstås inte ”de religiösa” som högpresterande. ”De skyldiga” kan tolkas som ansvariga för sin bristande studiedisciplin och omoral och ”de utsatta” som offer för sin hem- och skolsituation. Den hegemoniska diskursens förståelse av eleverna blir snarare en fråga om oansvariga elever och vårdnadshavare; centralt är ”riskbeteenden” och ”normlöst beteende”. Elevernas sociala bakgrund och orsakerna till frånvaron framstår som sekundärt (Karlberg & Sundell, 2004). I studiehjälpsutredningen (SOU 2003:28) som genomsyras av rättighetsdiskursen, framställs de frånvarande eleverna som ”de utsatta”. De som får studiehjälpen indragen p.g.a. olovlig frånvaro är i viss utsträckning överrepresenterade av de

boende med en vårdnadshavare och är av utländsk härkomst. Dessa elever är i störst behov av ekonomiska bidrag och hjälp och stöd i skolan (a.a., s. 103, 106-107, 112). I en jämförelse mellan konstruktionen ”de utsatta” och ”de skyldiga” tenderar implementeringen av den senare kategorin förenkla och instrumentalisera elevers problem genom att benämna dem som ”riskgrupper” med ”riskbeteenden”. Den förra kategorin tycks snarare förespråka att utredning av orsakerna till frånvaron är viktigt för att åtgärda problemen. Alliansregeringen åtgärdar olovlig frånvaro genom att göra det svårare för ”de religiösa” att utöva sin tro och ”de utsatta”/”de skyldiga” att frånvara. Den hegemoniska diskursen förefaller individualisera och moralisera olovlig frånvaro och bortse från sambandet mellan skola och samhälle och det övergripande statliga ansvaret för frågor som rör exempelvis invandring, segregation, den försvårade bostad- och arbetsmarknadssituationen. Således tenderar den hegemoniska diskursen att förbise det komplexa nätverk av maktrelationer mellan olika aktörer och kontexter som präglar elevens skolsituation och givetvis också skolans villkor i samhället.

Genom att närmre studera relationen mellan elevkategorierna blottläggs den hegemoniska diskursens implikationer, hur makt manifesteras och präglar sociala praktiker, d.v.s. den nya skollagen och andra regleringar. Alliansregeringens skolpolitik kan tolkas som ett uttryck för den avancerade liberalismens krav på medborgarnas anpassning till den instabila arbetsmarknaden och välfärdsstatens omstrukturering mot s.k. new public management: modernisering och effektivisering av den offentliga sektorn med fokus på resultat och kvalitet (Liedman, 2011, s. 57). När välfärdssystemet försvagas sker en responsabilisering av de sociala problemen och ansvaret tenderar flyttas till elev och vårdnadshavare (Miller & Rose, 2008, s. 73, 99). Inom den hegemoniska diskursen framträder en västerländsk, sekulariserad och liberal människosyn: människan är upplyst och fri och bör därför handla i enighet med ett rationellt, nyttomaximerande och moraliskt postulat (Miller & Rose, 2008, s. 91). Det ideala subjektet konstrueras implicit genom sitt förhållande sina motsatser ”de religiösa” och ”de utsatta”. Inom ramarna för konstruktionen av ”de utsatta” och ”de religiösa” kan ett dolt ”offersubjekt” antydast. Olovligt frånvarande elever ses som offer för brister i skol- och hemförhållanden och verkar betraktas som oförmögna att handla annorlunda. Konstruktionen av ”offersubjektet” tenderar frånta eleverna agens.

”De religiösa” och ”de utsatta” framstår inom den hegemoniska diskursen som ”riskgrupper” vars frånvaro bottnar i ett tillsynes irrationellt och självvalt s.k. utanförskap som ger upphov till en dold konstruktion; ”de skyldiga”. Det ideala subjektet är rationaliserande och beräknande, subjektet/eleven förväntas vara en strateg vilken utnyttjar skolsystemet till sina egna fördelar. Inom ramarna för det ideala subjektet sker sanktioner mot

de som avviker, vilket skulle kunna ses som en form av styrning av ”underklassen” eller de s.k. marginaliserade eleverna (Miller & Rose, 2008, s. 102). Jag tolkar studiehjälpen som en disciplinerings teknik med detta syfte under följande rubrik.

Studiehjälpen som rättslig disciplinerings teknik eller socioekonomiskt utjämningsmedel

Diskursordningen om olovlig frånvaro konstitueras av den hegemoniska monokulturella disciplineringsdiskursen som genomsyrar prop. (2009/10:165) och promemorian (*Olovlig frånvaro i skolan*) och den underordnade rättighetsdiskursen som opponerar mot den hegemoniska och därför utgör en motdiskurs. Rättighetsdiskursen förefaller dominera i större eller mindre utsträckning i alla remissyttranden, synnerligen i BO:s och DO:s kritik mot förslaget om olovlig frånvaro i terminsbetyget. De statliga myndigheterna har ett formellt kunskapsmonopol kopplat till respektive arbetsområde och utifrån dessa behandlar de orsaker och åtgärder relaterade till olovlig frånvaro. Således får myndigheterna sin legitimitet genom kunskapsmonopolet, men har trots detta en mer eller mindre underordnad roll i relation till den hegemoniska diskurs som genomsyrar alliansregeringens skolpolitik och bestämmer dagordningen. Den monokulturella disciplineringsdiskursen har dock inte dominerat den skolpolitiska riktningen under stora delar av 1900-talet; rättighetsdiskursen var den hegemoniska diskursen i efterkrigstidens Sverige och genomsyrade dåtidens socialdemokratiska skolpolitik. Detta kan illustreras med hjälp av den politiska synen på målet och inriktningen av studiehjälpen¹⁴. Den politiska kampen om studiehjälpen kan ses som en kamp mellan den monokulturella disciplineringsdiskursen och rättighetsdiskursen.

Inom rättighetsdiskursen betraktas studiehjälpen som en rättighet för elever och som ett viktigt ekonomiskt bidrag för socialt utsatta elever. Inom den monokulturella disciplineringsdiskursen ses istället studiehjälpen som en belöning för önskvärt beteende eller uppförande, som ett bidrag som enbart ska tilldelas elever vilka är i skolan på heltid - ett ekonomiskt tillskott för de närvarande eleverna. Studiehjälpen tenderar då bli ett påtryckningsmedel för att få eleverna att närvara; en rättslig disciplinerings teknik som ska påverka elevers beteende i rätt riktning. Som sådan har den en normerande funktion, den skiljer närvarande elever från frånvarande.

¹⁴ Studiehjälpen utgår till alla elever som är under 20 år och studerar heltid på gymnasiet, komvux eller folkhögskola. Studiestödet består av studiebidrag, extra tillägg och inackorderingstillägg. Gymnasieskolorna ska rapportera in till CSN om frånvaro och studieavbrott eftersom det har betydelse för rätten till studiehjälp (Statskontoret, 2009:8).

Samtidigt som alliansregeringen skärpt regleringen gällande närvaro i gymnasiet så ökade man också kraven på CSN:s externa kontroll av skolornas administration. Det senare har lett till en förskjutning från studiehjälpen som ett medel för att minska samhällets socioekonomiska klyftor till studiehjälpen som belöning för närvaro i skolan. Målet att genom minska ”Betydelsen av ekonomiska, geografiska, och sociala hinder för gymnasiala studier (...)” (Regleringsbrev för CSN budgetår 2007, s. 2) byttes 2008 ut till att effektivisera administrationen av olovlig frånvaro och studiehjälp, närmre bestämt korta ner handläggningstiden (Regleringsbrev för CSN budgetår 2008, s. 2).

Statskontoret (2009:8) har kritiserat CSN:s externa kontroll och styrning av skolorna, som inte anses vara tillräcklig. En stor andel gymnasieskolor underrapporterar olovlig frånvaro enligt Statskontoret, det tar för lång tid för skolorna att rapportera in den olovliga frånvaron till CSN (a.a., s. 9-10). Orsaker till bristerna sägs bl.a. vara att lärare inte efterföljer de interna riktlinjerna (a.a., s. 12). Utbildningssamordnare och lärare vill inte ”agera polis åt CSN” (a.a., s. 83). Många lärare är måna om att ha goda relationer med eleverna och tar därför hänsyn till socioekonomisk bakgrund när de väljer att inte rapportera in till CSN (a.a., s. 83). Ett annat problem enligt Statskontoret är den norm för skolk som CSN tillämpar för rätten till studiehjälp, att olovlig frånvaro enbart får uppgå till 20 procent även har slagit igenom hos skolorna (a.a., s. 48). Stadskontorets inställning till olovlig frånvaro tycks präglas av den hegemoniska diskursen och skiljer sig alltså åt från lärares och utbildningssamordnares utsagor vilka förefaller genomsyras av rättighetsdiskursen. Kommittédirektivet *Modernisering av studiehjälpen och anpassning av studiestödet till nya studerandegrupper* (dir. 2011:122) tycks vara en konsekvens av den kritik som framfördes mot CSN från Statskontoret. En särskild utredare ska under 2013 föreslå hur studiehjälpen kan ”effektiviseras, moderniseras och renodlas” (a.a., s. 1). De centrala frågorna är vilket mål studiehjälpen ska ha, en familje- eller utbildningspolitisk inriktning (a.a., s. 4).

Prop. (138:1964) från 1964 har såldes både en stark familje- och utbildningspolitisk inriktning i vilken rättighetsdiskursen framträder. Prop. förkunnar att ”(...) statlig studiehjälp bör utdelas utan föregående prövning av studielämplighet och utan hänsyn till elevens uppförande eller ordning.” (a.a., s. 55). En lämplighetsprövning tror utredningen ”särskilt skulle drabba studerande från ekonomiskt mindre bärkraftiga hem.” (a.a., s. 55). Vidare hävdar man att ”en sanktion mot dåligt uppförande, (...) drabbar föräldrar i högre grad än den försumlige eleven.” (a.a., s. 156). På uppdrag av den socialdemokratiska regeringen genomfördes studiehjälpsutredningen (SOU 2003:28) vilken föreslog att olovlig frånvaro inte

skulle påverka rätten till studiehjälp. Förslaget är en ny innebörd av begreppet heltidsstudier, men utredningens förslag har dock inte föranlett några regeländringar.

Något krav på viss närvaro skall inte uppställas. (...) Bidraget skall stimulera till utbildning och inte användas som ett påtryckningsmedel. CSN bör inte ha till uppgift att avgöra om skolan har vidtagit de studerandesociala Åtgärder som behövs. Den studerande måste delta aktivt i utbildningen. Närvarobegreppet är inte något mått på hur den studerande tillgodogör sig denna. (a.a., s. 15)

Slutsatserna är att studiebidraget "(...) är av betydelse för att underlätta studierna i gymnasieskolan och för att stärka ungdomars självständighet" (a.a., s. 66).

"Eftersom ekonomiska, sociala och geografiska hinder för ungdomar att skaffa sig önskad gymnasial utbildning fortfarande finns kvar, bör den framtida studiehjälpen tillsammans med andra stödsystem inom de utbildningspolitiska och familjepolitiska områdena stimulera ungdomarna att fullfölja sin utbildning." (a.a., s 67).

Vikten av både det familje- och utbildningspolitiska målet förefaller centralt för att "de utsatta" inte ska försättas i större trångmål än vad som är nödvändigt. Således genomsyras även denna text (a.a.) av rättighetsdiskursen, vilket framkommer i följande resonemang.

I utredningen framgår att det extra tillägget är ett stöd som tilldelas ekonomiskt svaga familjer och därför har en viktig familje- och integrationspolitisk roll. "Familjer som får extra tillägg är inte en över tiden enhetlig grupp. Gruppens sammansättning återspeglar de samhällsförändringar som ägt rum i Sverige främst under 1990-talet." (a.a., s. 101) och att "Sedan länge har det extra tillägget främst varit ett stöd till ensamförälderhushåll." (a.a., s. 103). Det extra tillägget är framförallt viktigt för elever med utländsk härkomst (a.a., s. 106-107). En betydande andel av invånarna med de allra lägsta inkomsterna har utländsk bakgrund och att behålla det extra tillägget bör bidra till att nå målet med att förbättra invandrades situation (a.a., s. 149-150). Enligt utredningen är studerande med extra tillägg i viss utsträckning överrepresenterade av de som får studiehjälpen indragen. Detta kan få konsekvenser för familjens rätt till förmåner från socialförsäkringen (a.a., s. 111).

Antalet studerande som får studiehjälpen indragen är dock lågt, 2,4 procent av den totala populationen under läsåret 2001/02. (...) Sammanlagt 596 av totalt 7 524 studerande med extra tillägg, dvs. 7,9 procent, rapporterades för olovlig frånvaro. Utredningen konstaterar att det inte går att dra några bestämda slutsatser om vilken effekt ett hot om indragen studiehjälp har för att motverka skolk. (a.a., s. 112)

Utifrån rättighetsdiskursen kan detta tolkas som att de s.k. marginaliserade eleverna i skolan också är den grupp som tillhör "underklassen" vilken befinner sig i en socialt utsatt situation i

såväl hemmet som i skolan och har störst behov av studiehjälpen samt stöd från skolan. Emellertid är det också dessa elever som riskerar råka mest illa ut om de inte får sina rättigheter tillgodosedda. Studiestödsutredningen anser i likhet med CSN:s remissyttranden och kritiken mot förslaget om olovlig frånvaro i terminsbetygen, att för de studerande som har allvarliga problem inom familjen eller missbrukar droger är livssituationen så bekymmersam att ett hot om indragen studiehjälp knappast har någon verkan (a.a., s. 111-112).

Enligt utredningen (SOU 2003:28) används studiehjälpen som ett påtryckningsmedel för att förhindra olovlig frånvaro, trots att problemet förebyggs bäst på lokal nivå (a.a., s. 112).

Utredningen anser att problem med de studerandes olovliga frånvaro måste mötas med elevsociala Åtgärder och inte med hot om ekonomiska sanktioner. Ansvaret för att så sker måste ytterst ankomma på huvudmannen för utbildningen och inte på en statlig myndighet. Slutligen konstaterar utredningen att de effekter som en indragning av studiehjälpen medför i fråga om rätten till annat ekonomiskt stöd inte är godtagbar. Studiehjälpsutredningens bedömning är att en utbyggd elevsocial verksamhet på sikt bör leda till färre studieavbrott. (a.a., s. 115)

Neddragningarna inom den elevsociala verksamheten har enligt rapporten medfört att de studerande inte fått det stöd som de behövt. Dessutom tillägger man att hot om indragen studiehjälp kan uppfattas som en ren disciplinpåföljd (a.a., s. 114).

Avslutande diskussion

Det ”nygamla” sättet att hantera och tala om olovlig frånvaro kan tolkas som ett effektiviserat och knappt märkbart sätt att delegera och utöva en social kontroll av jaget genom självstyrning (Miller & Rose, 2008, s. 105-107). Således kan den sociala kontrollen ses som ett dolt uttryck för hur staten uppfostrar såväl eleven som vårdnadshavaren. ”Hot” om indragen studiehjälp och olovlig frånvaro i terminsbetyget kan förstås som rättsliga disciplineringstekniker och den snabba återkopplingen till vårdnadshavare som en normativ disciplinering. Den normativa disciplineringstekniken kan ses som ett komplement till den formella styrningen som utövas i kedjan av maktrelationer: statliga och kommunala myndigheter kontrollerar skolans huvudmän, som i sin tur granskar rektorns arbete, vilken kontrollerar att lärarna följer lagstiftningen, och vidare från rektor och lärare till vårdnadshavare och vårdnadshavaren som i sin tur uppfostrar eleven. Omfattande olovlig frånvaro förefaller bli en markör för såväl kommunens, skolans, vårdnadshavarens som elevens misslyckande.

Alliansregeringens disciplinerings tekniker i skolan ska leda till ökad skoldisciplin och studiemoral. Följaktligen kan frånvaron i terminsbetyget fungera som ett varnande finger, till att i värsta fall uppfattas som en repressalie. Förslagets disciplinära karaktär skulle kunna ge upphov till negativa emotioner hos eleverna. Dock är det tveksamt om förslagen i promemorian (Olov.från.i.skol.) och prop. (2009/10:165) leder till s.k. salutogena (Antonovsky, 1991), m.a.o. hälsofrämjande effekter och därmed bidrar till ökad närvaro. Alliansregeringen tycks bortse från komplexiteten i frånvaroproblematiken. Disciplinerings tekniker ska leda till höjd kunskapsnivå, men skulle kunna resultera i ytterligare marginalisering av elever som befinner sig i en socialt utsatt situation. När skolan ”bestraffar” olovligt frånvarande elever riskerar regeringen paradoxalt nog skapa det som den implicit antyds sträva efter att förhindra: normavvikare. För att undvika detta framstår det som betydelsefullt att undersöka orsakerna till olovlig frånvaro (som inte sällan är komplexa) och utgå från den enskilde individens skol- och hemförhållande. Dock är det även viktigt att anlägga ett samhällsligt perspektiv på frånvaroproblematiken och rannsaka sociala grupper livssituationer i relation till samtida förutsättningar. De samhällsliga villkoren formar och bestämmer skolans roll och ansvar mot de sociala grupperna, vilket i sin tur präglar elevers närvaro/frånvaro i skolan. Det kan dessutom vara värt att utforska om det finns andra konstruktiva sätt att tala *om* och *med* eleverna på som leder till större förståelse och närhet till elevernas livsvärldar för att komma till rätta med problemet olovlig frånvaro.

Referenser

Antonovsky, A. (1991). *Hälsans mysterium*. Stockholm: Natur och kultur.

Beck, U. (2000). *Risksamhället. På väg mot en annan modernitet*. Uddevalla: Daidalos AB

Blomqvist, P. & Rothstein, B. (2000/2010). *Välfärdsstatens nya ansikte: demokrati och marknadsreformer inom den offentliga sektorn*. Stockholm: Agora.

Boman, Y. (2002). *Utbildningspolitik i det andra moderna. Om skolans normativa villkor*. Örebro: Örebro Studies in Education 4.

BRIS (2011, 12 maj). *BRIS säger nej till skolk i betyg!* Hämtat från: <http://www.bris.se/>

Broady, D. (1981/2007). Den dolda läroplanen. *Krut, Kritisk utbildningstidskrift*. Nr 127 (3/2007).

Bromander, H. (2010) *Den disciplinära diskursen – en analys av Jan Björklunds skolpolitik*. Göteborgs universitet, Sociologiska institutionen.

Börjesson, M. (1997). *Om skolbarns olikheter: diskurser kring "särskilda behov" i skolan - med historiska jämförelsepunkter*. Stockholm: Statens skolverk.

Börjesson, M. & Palmblad, E. (2003). *I Problembarnens tid*. Smedjebacken: Carlsson Bokförlag.

Börjesson, M., Palmblad, E., Wahl, T. (2005). *I skötsamhetens utmarker. Berättelser om välfärdsstatens sociala optik*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.

Börjesson, M. (2007). *Diskurser och konstruktioner. En sorts metodbok*. Lund: Studentlitteratur.

Carlsson, A. (2011, 27 december). Skärpta regler slår hårt mot skolkares familjer. *Dagens Nyheter*. Hämtad från: <http://www.dn.se/>

Claes, E., Hooghe, M., & Reeskens, T. (2009): Truancy as a contextual and school-related problem: a comparative multilevel analysis of country and school characteristics on civic knowledge among 14 year olds, *Educational Studies*, 35:2, 123-142.

CSN, *Fakta skolk*, (utan datum). Hämtad från: <http://www.csn.se/>

CSN (2011, 22 november), pressmeddelande. *Gymnasieskolor får rapportera in skolkare i ett tidigare skede*. Hämtat från: <http://www.csn.se/>

Dwyner, P. & Wyn, J. (2001). *Youth, education and risk: facing the future*. Routledge Falmer.

Englund, T. (red.) (1995/2004). *Utbildningspolitiskt systemskifte?* Stockholm: HLS förlag.

Englund, T. & Quennerstedt, A. (red.) (2008). *Vadå likvärdighet?: studier i utbildningspolitisk språkanvändning*. Göteborg: Daidalos.

Folkpartiet Liberalerna, (2008, 10 september), pressmeddelande. *Skolk skrivs in i betygen*. Hämtat från: <http://www.folkpartiet.se/>

Folkpartiet Liberalerna (2011, 11 maj), intervju. *Björklund: Skolk förs in i betygen*. Hämtat från: <http://www.folkpartiet.se/>

Foucault, M., (1975/2003) *Övervakning och straff. Fängelsets födelse*. Lund: Arkiv förlag

Foucault, M., (1976/2004) *Sexualitetens historia. Band 1. Viljan att veta*. Uddevalla: Daidalos

Franzén, M. (2000) I fråga om makt. Diskurser, resurser, kontexter. I Goldberg, T. (red.) *Samhällsproblem* (5. uppl.) (s. 82-122). Lund: Studentlitteratur.

Hadenius, K. (1990). *Jämlikhet och Frihet. Politiska mål för den svenska grundskolan*. Uppsala: Acta universitatis upsaliensis.

Hansson, J. (2006) *Den svenska skolan – rättvis och jämlik? - En kritisk diskursanalys utav klassreproduktionen i den svenska skolan*. Mälardalens högskola, Institutionen för samhälls- och beteendevetenskap.

Jørgensen, Winther M. & Philips, L. (2010). *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur AB.

Karlberg, M. & Sundell, K. (2004). *SKOLK - Sund protest eller riskbeteende?* Socialtjänstförvaltningen, Stockholm: FoU-rapport 2004:1. Hämtat från: <http://www.prevention.se/>

Kivelä & Ahola, 'Education is important but...' Young People Outside of Schooling and the Finnish policy of 'Education Guarantee', *Educational research*, vol. 49, No. 3, September 2007, pp. 243-248.

Kommittédirektiv. *Modernisering av studiehjälpen och anpassning av studiestödet till nya studerandegrupper*, Dir. 2011:122. Hämtat från: <http://www.regeringen.se/>

Letser, M. (2010, 2 augusti) Skolk förs in i betygen. *Dagens juridik*. Hämtat från: <http://www.dagensjuridik.se/>

Liedman, S-E. (2011) *Hets! En bok om skolan*. Falun: Albert Bonniers förlag

Lindensjö, B. & Lundgren, U., P (2002). *Utbildningsreformer och politisk styrning*. Stockholm: HLS förlag.

Lubeck, S. & Garrett, P., The Social Construction of the 'At-Risk' Child, *British Journal of Sociology of Education*, Vol. 11, No. 3, *Sociology of Primary Education* (1990), pp. 327-340

Lundahl, L. (1989). *I moralens, produktionen och det sunda förnuftets namn. Det svenska högerpartiets skolpolitik 1904 – 1962*. Lund: Pedagogiska institutionen, Univ.

Lupton, D. (1999). *Risk*. London: Routledge.

Lärarnas riksförbund (1974). *Skolan och disciplinen*. (3. omarb. uppl.). Malmö: Hermod.

Månson, P. (red.) (2010). *Moderna samhällsteorier: traditioner, riktningar, teoretiker*. (8. uppl.) Stockholm: Norstedts akademiska förlag.

Ohlsson, B., L. & Swärd, H. (1994). *Ungdom som samhällsproblem*. Lund: Studentlitteratur.

Promemoria. *Olovlig frånvaro i skolan*, U2010/4389/G.

Prop. 2009/10:165. *Den nya skollagen - för kunskap, valfrihet och trygghet*.

Prop. 1964:138.

Regleringsbrev för CSN budgetår 2007, U2007/7730/SV.

Regleringsbrev för CSN budgetår 2008, U2007/7949/SAM/SV, U2007/7921/SAM/SV.

Remissyttrande. Skolverket, dnr. 2010:565.

Remissyttrande. Skolinspektionen, dnr. 02-20104462.

Remissyttrande. Centrala studiestödsnämnden, 2010-110-5706.

Remissyttrande. Barnombudsmannen, dnr. U2010/4389/G.

Remissyttrande. Diskrimineringsombudsmannen, ärende LED 2010/101.

S. Becker, H., (1963/2006). *Utanför. Avvikandets sociologi*. Carlshamn: Arkiv förlag.

Sahlin, I. (1999) Diskursanalys som sociologisk metod. I Sjöberg, K. (red.) *Mer än kalla fakta. Kvalitativ forskning i praktiken*. (s. 83-106) Lund: Studentlitteratur.

Segeberg, Ö. (2007) *Diskurs, disciplinering & motstånd. Synen på skoldisciplinen i Lärartidningen/Svensk Skoltidning 1963-69*. Göteborgs universitet, Historiska institutionen.

Skolinspektionen (2011). *Riktad tillsyn inom området Skolpliktsbevakning. Om rätten till utbildning för skolpliktiga barn*, dnr: 40-2010:268. Hämtat från:

<http://www.skolinspektionen.se/>

Skollagen 2010:800. Hämtat från: <http://www.riksdagen.se/>

Skolverket (2010). *Skolfrånvaro och vägen tillbaka. Långvarig ogiltig frånvaro i grundskolan*, rapport 341. Hämtat från: <http://www.skolverket.se/>

SOU 2003:28. *Ekonomiskt stöd vid ungdomsstudier*. Hämtat från: <http://www.regeringen.se/>

Stadskontoret (2009:8) *Rätt men ändå fel – en granskning av Centrala studiestödsnämndens arbete för att förhindra felaktiga utbetalningar*.

Talja, S. (1999) Analyzing Qualitative Interview Data: The Discourse Analytic Method. *Library & Information Science Research*, vol. 21, nr. 4, pp. 459-477.

Te Riele, K. (2006). Youth 'at risk': further marginalizing the marginalized? *Journal of education policy*, 03/2006, Volym 21, Nummer 2, pp. 129 – 145.

Tesfahuney, M. (1999) Monokulturell utbildning. *Utbildning & Demokrati 1999*, vol. 8, nr. 3, s. 65-84.

Thörn, C. (2004). *Kvinnans plats(er): bilder av hemlöshet*. Diss. Göteborg : Univ., 2004. Stockholm.

Utbildningsdepartementet (2010, 2 augusti), presentationsmaterial från pressträff (PDF). Hämtat från: <http://www.regeringen.se/>

Utbildningsdepartementet (2008, 10 september), pressmeddelande. *Skolk skrivs in i betygen*. Hämtat från: <http://www.regeringen.se/>

Utbildningsdepartementet (2010, 23 mars), pressmeddelande. *Ny skollag - för kunskap, valfrihet och trygghet*. Hämtat från: <http://www.regeringen.se/>

Qvarsebo, J. (2006) *Skolbarnets fostran. Enhetsskolan, agan och politiken om barnet 1946-1962*. Linköping: LiU-tryck.

Överklagandenämnden för studiestöd, dnr. 2011-02030.101.09.